

הבעלות העצמית על הקניינים

הבעלות על קניינים איננה רק זכות שימוש בהם, אלא יש לה ערך עצמי – עצם הקשר בין האדם לקניינו.

בעלותו של האדם על ממונו היא יסוד החורז סוגיות רבות ודינים רבים. הרב חרל"פ (מי מרום ח"ב, הקדמה לפירושו למסכת אבות) מגדיר את משמעות הבעלות של האדם על רכושו:

ואחרי שענין האדנות הוא ממדת קונו, יש לעמוד על אופי הבעלות על דברים הנקנים, שאינה בעיקר בשביל ההשתמשות שישגו באמצעות הדברים הנקנים לו, אלא שעצם הבעלות הוא ענין נשגב ושלם, שכשם שהבעלות העליונה היא שלא לשם תשמישים, כי איננו נצרך ח"ו לשום אחד מבריותיו, כן הבעלות האמיתית הנמשכת אלינו, התכלית היא הבעלות בעצמה אף מבלעדי ערך התשמישים, והעד על זה הוא מה שנפשו של אדם בוחלת בתשמישים בלא בעלות... ובהיות שעיקר מהות האדם היא הבעלות הנקנית לו מן השמים, ובזה הוא מתדמה לעליון ב"ה, "אני שליט בעליונים ואתה שליט בתחתונים", מחויב הדבר שכל תשמישיו יהיו ממה שהוא בעלים עליהם ולא של זולתו - וזהו הטעם של גנות ההיזק להזיק דבר של חבירו, מפני ששולל ממנו בעלות ממה שהוא בעלים עליהם, ושליטת בעלות היא כריתה מהתדמותו לעליון, ובכן הזהירות במילי דנזיקין היא שלימות עליונה מאוד.

הרב חרל"פ מחלק בין בעלותו של האדם על רכושו, ובין זכות השימוש של האדם בחפץ. הבעלות היא הקשר הפנימי שבין האדם ובין החפץ. הקב"ה הוא "קונה שמים וארץ". במה "באה לידי ביטוי" בעלותו של הקב"ה על שמים וארץ, וכי הוא משתמש בהם? עיקר הדבר הוא עצם הבעלות. ההשתמשות היא תוצאה של הבעלות. קניינו של האדם קשורים אליו בקשר פנימי ומהווים חלק מהווייתו, כפי שמבאר ר' צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק, פ"ו):

כל מה שהוא מקנין האדם, אשתו ובניו עבדו ואמתו שורו וחמורו אהלו וכספו וזהבו וכל אשר לו הכל הוא משורש נפשו, כי גם כל הדומם צומח חי משורשים בנפש האדם ושורש חיותם ממנו כנודע. ומה שקנוי לו הוא ששורש חיותם ממנו, וקניינים שהם הפקר וכל חיתו יער הוא מפני שעדיין לא תיקן כל שורש חיותו, כי ודאי גם כן שייך לאדם ולעתיד נאמר (ישעיה י"א) "וגר זאב עם כבש", וכן הנחש היה קודם החטא שמש לאדם (סנהדרין נ"ט) וכמו שהוא האדם כך קניינו וכמו שאמרו (חולין ז') בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, מחמורו דרבי פנחס בן יאיר, וכן בנח כל המינים שהיו בתיבה שהוא זנם מסתמא היו משורשו כנזכר לעיל, לכך אמרו ז"ל (סנהדרין ק"ח) שלא קלקלו דרכם.

וכן כתב (פרי צדיק, משפטים, ו'):

ועל זה אמר הכתוב "למען ינוח שורך וגו'", שעל ידי קדושה זו יכנוס קדושה אף בהקניינים של ישראל, ועל דרך שמצינו (עבודה זרה כ"ב) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן לענין בהמת ישראל עיין שם. וכן בכור בהמת ישראל מקודש מרחם. וכן במעשר עשירי מאליו קדוש כמו שאמרו (בכורות נ"ט) והוא על ידי הקדושה שיש בבהמת ישראל. וכן מצינו בחמורו של ר' פנחס בן יאיר שאמר בירושלמי ובבראשית רבה דמחמרא אנפשה והובא בתוספות (חולין ז') שעל ידי קדושתו הכניס קדושה אף בבהמתו. וכן מצינו בפסיקתא רבתי (לפרשת פרה) בפרה שמכר ישראל לעכו"ם ולא רצתה לעשות מלאכה בשבת עד שלחש לה הישראל ועל ידי זה נתגייר בן תורתא וזכה לתורה עיין שם, והובא בתוספות ישנים (יומא ט'), והיינו שמקדושת הישראל נכנס בקניינו ועל ידי זה יש קדושה בבהמתו.

הקשר הפנימי שבין האדם לקנייניו, מתבטא בכך שהוא בעלים על החפץ. הבעלות היא ערך מופשט. השימוש בפועל בחפץ הוא ביטוי לבעלות, אך איננו הבעלות עצמה. יכול האדם להיות בעלים על חפץ אף אם איננו משתמש בו, ויכול אדם להשתמש בחפץ שאיננו בעלים עליו. הדברים מתבארים בדברי ר' יוחנן (בבא מציעא ז' ע"א):

גזל ולא נתיאשו הבעלים שניהם אינם יכולין להקדישו זה לפי שאינה שלו וזה לפי שאינה ברשותו.

הבעלות היא בידי הבעלים הראשונים, אף כי החפץ נמצא ברשות הגזלן והוא המשתמש בו. דברים אלה מחדדים את ההבדל בין הבעלות המופשטת ובין השימוש בפועל בחפץ.

השימוש איננו תלוי בבעלות. ניתן היה להנהיג את העולם כך שבני האדם ישתמשו בבריאה לצרכיהם, יאכלו, ילבשו וידורו ויעשו כל חפצם בברואים, בלי שיהיו בעלים עליהם. הבעלות היא חידוש שחידשה התורה, המלמד על רצונו יתברך לקשור את הבריאה אל האדם. בכך שהאדם בעלים על רכושו הוא נקשר אליו, ומוציאו אל הפועל. כך יוצאת הבריאה אל הפועל דרך האדם, עולה בעלייתו ויורדת, חלילה, בירידתו.
כך מובא במסילת ישרים (פרק א'):

ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך.

העולם נברא לשימוש האדם בדרך של קשר בין האדם והעולם. קשר זה הוא הקנין שחדשה התורה. השימוש בעולם הוא פועל יוצא של הקנין. כך ממלא האדם את תפקידו לשלוט בעולם ולהנהיגו (בראשית א', כ"ח):

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלאוּ אֶת הָאָרֶץ
וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בְּדֶגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הַרְמֵשֶׁת עַל
הָאָרֶץ.

כשם שהקב"ה מנהיג את עולמו ומוציאו אל הפועל בבחי' קנין, "קונה שמים וארץ", "שקנה והקנה ושליט בעולמו" (עי' ראש השנה ל"א ע"א), כך גם בני האדם ההולכים בדרכיו מוציאים את כוחות העולם אל הפועל בדרך של קנין. הבעלות המופשטת של האדם על ממונו היא הבסיס לכל דיני ממונות, הדנים בהשלכותיה ובגדריה.

השיעורים הקשורים לכלל זה:

יבמות, כתובות, קידושין	כיצד מצטרפים לעם ישראל?	עמוד 189
גיטין	היזק שאינו ניכר	עמוד 237
קידושין	קנין אשה	עמוד 252
בבא מציעא	"בעליו עמו לא ישלם"	עמוד 436
בבא בתרא	חלוקת השותפין בכתבי הקודש	עמוד 504
סנהדרין	מה לי חבל בגופו מה לי חבל בממונו	עמוד 524